

BORSODI L. LÁSZLÓ

A kulturális emlékezet halálpoétikája Baka István *Vadszőlő* című versciklusában¹

Baka István kései költészetének haláltánca a *Vadszőlő* című ciklusban az orosz kultúrára hangolódva artikulálódik.

Az Andrej Tarkovszkij emlékének szentelt cikluscímadó vers az orosz költő szólamaként olvasható: Hány János után² ő bolyong tovább „az elhasználódott szavak, az igazi valójukban nem ismert kifejezések” labirintusában, hogy teljesíthesse a (Hamvas Béla szerinti) feladatot, „a nyelv reintegrációjá”-t, vagyis a „minden szó egész – minden szóban benne van minden szó” elvéhez való visszatérést³ annak tudatában, hogy „a költészetbe integrált egzisztencia a kulturális világtérben nyerheti el jelentését.”⁴ A nyitány hasonlata („Mint házfalat a vadszőlő, befut / És összetart az emlékezetem;”) az emlékezet és az emlékidézés kifejezője, a hagyományé, amelynek – Tarkovszkij *Mint negyven évvel ezelőtt* című verséhez képest – összetartó szerepe van. Amennyiben maszkként Tarkovszkij a beszélő, a személyiség „utolsó kohéziós ereje”, az emlékezet⁵ a Tarkovszkij és a neve által szinekdochészerűen jelölt költészet kiterjesztésével a(z) (orosz) kultúra emlékezetére utalhat, amely fikatív fordításban válik hozzáférhetővé.⁶ Eszerint a vers a hagyomány általi teremtettségével néz szembe („Vagyok, mert voltam”⁷), azzal, hogy a kultúra mint emlékezet egyrészt megtartó erő, és ez az örökség jelentheti a megváltódás fájdalmas jutalmát,⁸

másrészt terhet, létbe zártsgot is jelenthet, nem beszélve arról, hogy „a lét számára a történeti idő elhalványulhat, nincsen értékbeli különbség jelen és múlt között, mivel a jelent a múlt hitelesíti, viszont a múlt a jelenben is van”.⁹ Ezt a kettősséget a befelé figyelés, a képzelet oldhatná fel, ami az „Akkor nyitom, ha becsukom szemem” sorban metaforizálódik a szem kettős jelentése révén,¹⁰ de ha a szem lehunyását a halál metaforájaként értelmezzük, „a halál által kettéválasztott létezés”-ről van szó, ami a „Vagyok, mert voltam” állapotból való felszabadulást is jelenti, és arra ad lehetőséget, hogy a személyiség/a vers szuverénne váljék.¹¹ A belső látást mint szuverénül birtokolt tudást is az emlékezet segítheti: „Ha kifelé bezárul minden út, / Itt legbelül lesz tágasabb a tér”. A szakasz befejezése hasonlat voltának köszönhetően a magyar irodalomból jól ismert dolgok képzete („Puszták, hegyek, melyekre úgy borul / A menny, mint kozmikus lapulevél.”) más megvilágítást kap, és „ezen keresztül a szavak jelentésének rétegzettségére is fényt derít.”¹² A továbbiakban a

1 A tanulmány Baka István *Tájkép fohással* (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996) című gyűjteményes kötete mint a szerzői kanonizációs gesztus révén az életművet lezártnak és véglegesnek felmutató (újraértett) költői testamentum recepcióesztétikai alapú interpretációjának egy részlete.

2 A *Vadszőlő* a Hány János búcsú pohara című ciklust követi a kötetben.

3 Fried István: Baka István „benső világtere”, 111.

4 I. m. 113. A vers gondolatisága és metaforizáltsága közötti összefüggésekről l. még: Bedecs László: *A metafora határai*, 84.

5 Vö. Nagy Gábor: „... legyek versedben asszonánc”, 247.

6 A Baka–Tarkovszkij-vers fordításként való olvashatóságát Füzi László is felveti: *A költő titkai*, 35.; még in: *Lakatlan Sziget I–III.*, 283.

7 A sor intertextuális kapcsolatairól l. Bedecs László: *A metafora határai*, 85.

8 Tarkovszkij Június első éjszakája című versében is az emlékezet lehet a lét titkai megértésének lehetősége.

9 Fried István: Baka István „benső világtere”, 113. Az emlékezet kettős természetéről l. még: Bedecs László: *A metafora határai*, 86.

10 Vö. Bedecs László: i. m. 87.

11 Vö. uo.

12 Fried István: Baka István „benső világtere”, 114.

befelé teremtés nyomán az emlékezet, a képzelet teremtette „benső világtér” (Fried István kifejezése) bontakozik ki, amelyben „Nem élőbb és nem holtabbak a holtak.” Ez a világ előbb ellentéte, majd mása a kintinek, de különbözik is tőle, hiszen a költői emlékezet alkotta,¹³ ami nem engedi, hogy a vers akár magyar, akár oroszos tájai személytelenekké váljanak, benne az „árnyékaiban élő (...) világ a halál felől tekintett létre látszik pillantást vetni”.¹⁴ Az utolsó szakaszban személyes sorssá válik mindaz, amit korábban a tájban lát. A szó, a nyelv által teremtett én nyelvbe vetettségként mutatja fel önmagát, mintha a vers önreflexiók karaktere következtében a Vadszőlő című vers mint az emlékezet hordozója roppanna össze („Míg össze nem roppannak falaim / Vadszőlő-terhű éveim alatt.”). Úgy tűnik tehát, a versben létezés sem mentes az elmúlástól, amennyiben az emlékezet is az időnek alávetett, de „mégsem vereségtől vereségig ível a költő, a költészet, a vers útja, hanem a megélt vég felől szemlélt úton halad a felismerések, a ráismerések és így a dolgok-tárgyak világa felé, a kulturális emlékezet irányába”.¹⁵ Ezt bizonyítják a Baka-költészet világtérébe belépő következő figurák: Krisztus, Madách Imre, Anna Ahmatova, Marina Cvetajeva, Gumiljov, Jeszenyin stb.

A ciklus második versének címe, *Változatok egy orosz témára*, Baka István korábbi verseinek címéhez hasonlóan (*Változatok egy kurucdalra I-II.*, *Változatok egy gyerekversre*) a költemény szövegszerűségére hívja fel a figyelmet, illetve a vers (fiktív) orosz voltára is – nem (fiktív eredetijének) orosz nyelvűségére, hanem a szövegben tematizálódó probléma oroszágára. A vers a Vadszőlő változatának is tekinthető, amely annak „Vagyok, mert voltam” fél sorát, illetve a Változatok ... mottójaként olvasható Tarkovszkij-idézetet („Én az vagyok, ki élte századát, / S nem én volt”) írja át, miközben mindhárom vers, a két Baka–Tarkovszkij-költemény és a megidézett Tarkovszkij-versrészlet a „vagyok, aki vagyok” krisztusi credót is parafrázálja.¹⁶ A versek egymásra utaltsága az értelmezést eleve a szöveghagyományok terébe tereli, az intertextuális kapcsolatokra irányítja a figyelmet.

A *Vadszőlő* metaforikus versbeszéde azt mutatja, hogy az emlékezet kettőssége összefügg Baka István metaforáinak azzal a sajátosságával, hogy „a jelentésbeli elválaszthatóság és az elválaszthatatlanság állandó feszültségének kettőssége, a közléskényszer és a nyelvi lehetőségek behatároltságának a viszálya” jellemzi.¹⁷ Ezért beszélhetünk arról, hogy a múlt mint hagyomány egyszerre megőrző jellegű és teher. A *Változatok egy orosz témára* című vers arra tesz kísérletet, hogy megszabaduljon ettől a tehertől, önmaga létét nemlétként deklarálva, miközben a megszabadulási kísérlet is szövegek terében (példa erre a mottó) gondolható el: „Én az vagyok, ki nincsen is talán”. Megsemmisül a hagyomány terhe alatt, ezért valóságosabbnak mondja az álmoként metaforizált fiktívet („várom, / Hogy a való helyére lépjen álmom”), mint a pusztá egzisztenciát. A széthullás állapotából szólal meg az önteremtés vágya: „Én az lennék, ki nincs”. Az a kérdés, képes-e a költői szó olyat létrehozni, ami a hagyományhoz képest több. A valamivé alkotódás vágya a nyelv erejére bízatik, ami az isteni nyelvbe avatná be az arra érdemest („Léleknek, földi árnyképek felett”), de – a tercinák szerint – „a létezés óhatatlan következménye, s gyógyítása is csak az álmainkban, az égi szférában (...) lehetséges”,¹⁸ „Hol angyalok kötöznék át sebem”. A Tarkovszkij-maszkként meghatározott beszélő vágya a szerepjáték okán a megfogalmazottak szövegszerűségére hívja fel a figyelmet: arra, hogy a legbensőbb alkotói/emberi vágyakról szóló beszéd közvetlenül nem hozzáférhető, de arra is rámutat, hogy amennyiben az álmat megjelenítő költői szó a valóság, akkor a teljességet teremt. Ezt az eredményt, fiktív költői teljesítményt mutatja fel Tarkovszkij, de nincs szó a költői kép teremtette beteljesülésről, hiszen a cím figyelmeztet: fordításról, átírásról van szó, tehát nincs egy végső nyelv, nincs egy koherens én, amely így további keresésre ítéltetik. A vágyott szabadulást nem hozza el a vers, mégis az egyetlen,

13 Vö. uo.

14 I. m. 115.

15 I. m. 116.

16 Erre a párhuzamra Bedecs László is felfigyel. Vö. *A metafora határai*, 85.

17 I. m. 88.

18 Nagy Gábor: „... legyek versedben asszonánc”, 248.

ami élhető, benne zajlik a minden.¹⁹

Az *Orosz szonettek*ben is a kiegyenlítődés vágya szólal meg: „Együtt leszünk mindannyian, / Kik tagjai vagyunk egymásnak.” A fiktív-fordított önéletrajziség mozzanatai metaforikusan azt fejezik ki, hogy a múlt (mint hagyomány) a jelenben hiány, tehát ha sikerült is megszabadulnia, paradox módon hiányként is előzmény, aminek szükségszerűen újjá kell épülnie egy másik világban. A vers „a szavak megjelenítő erejének illúziójában élő ember már-már bomlott értelmű beszéde”,²⁰ tehát az egység képzete itt is a vers, így az emlékek a versvilág részeként értelmezhetők, Bakánál ugyanis „az összes szó előzmény, az összes történet is, csupán (?) az újra hierarchizálás jogát tartja fenn magának. A »természet«-et ezért lepik el nála a szavak, a költészeti hagyományok, a távoli és közeli örökség”.²¹ „Mily elgyűrődött-otthonos szavak / Idéznek fel, Marina, ifjuság!” Egyrészt a költői szó hagyomány általi újra elismerése fejeződik ki, másrészt az, hogy a költő feladata sajátta tenni a kultúrát, kiküzdeni a szó értékét, és ekkor valósulhat meg a valamivé alkotódás (l.Változatok egy orosz témára). Az „Azt mondom...” kétszeri ismétlődése a bibliai teremtésre utalva látszólag azt mutatja, hogy Baka–Tarkovszkij is szó által teremt, valójában a már meglévőből teremt újjá, szándéka szerint egyszerit, egyedit. A hagyomány általi megelőzöttséget éppen az „Azt mondom...” kijelentés példázza, hiszen olyan előzményeket idéz meg, mint Kormos István Nakonxipánban hull a hó című verse és Baka–Yorick költészete. Ezért a beszélő megtorpanása („mondanám, de nem, / Van, amit én se mondhatok, különben / Idő előtt feltámadnak a holtak”) felfogható úgy, mint a nyelv uralhatatlansága miatti félelem. Ebben a megközelítésben az abbahagyás a vers szövegének a nyelv elleni tiltakozását fejezi ki, és értelmezhetők úgy is a tercinák, hogy a költői nyelvnek a kimondás következtében megmutatkozó transzcendens képessége a hagyománynak olyan terrénumába, olyan tudás birtokába juttatja a költőt, ami felkészületlenül éri, mint az idő előtt érkező halál, amely így egy másfajta világtudásba való átlépés metaforája lesz. Ezzel függhet össze a harmadik olvasat, amely szerint a kimondás elhallgatása a költőként definiált beszélő döntése arról, hogy a beavatottak tudása nem szólaltatható meg (mert esetleg tudásuk nem teljes), vagy nem szólaltatható meg, mert a nyelv képtelen a teljesnek a megnevezésére.²² Ezért tartozik hozzá a vershez a hallgatás, mint élethez a halál, és mindkettő titok, vagy ami feltárul belőle, az a hagyományok újabb átértelmezési kísérletével szólaltatható meg. A Vadszólót követő Gecsemáné című ciklus krisztusi vonásokkal szcenírozott maszkként definiálható beszélője járja ezt az utat: lét-nemlét, azaz a nyelv határait.

Szakirodalom:

Bedecs László: *A metafora határai*. Baka István: *Vadszóló*, Art Limes, 2001. január, XIII. évfolyam 48. szám, 84–89.

Fried István: *Baka István „benső világtere”*, in: uő: *Árnyak közt mulandó árny*. Tanulmányok Baka István lírájáról, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 109–139.

Füzi László: *A költő titkai. Töredék Baka Istvánról*, Kalligram, 1997. április, 27–38.; még in: uő (szerk.): *Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete*, Nap Kiadó, h. n., 2000, rövidítve, 221–224.; 1. még részletek: uő: *Lakatlan Sziget I–III. Napló 1997–1999*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000, 275–290.: 277., 278., 280–283., 284–288.

Nagy Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”. Baka István költészete, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. A Baka–Tarkovszkij-vers fordításként való olvashatóságát Füzi László is felveti: *A költő titkai*, 35.; még in: *Lakatlan Sziget I–III.*, 283.

19 Vö. Fried István: *Baka István „benső világtere”*, 138.

20 Nagy Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 248.

21 Fried István: *Baka István „benső világtere”*, 121.

22 Arsenyij Tarkovszkij Füzetbe írt verssorok (ford. Baka István.) című verse ezt a gondolatmenetet támasztja alá.